

КРИТИКА ТА БІБЛЮГРАФІЯ

М. В. Коваль, І. Г. Ветров

ПУТІВНИК У ТРАГІЧНЕ МИНУЛЕ¹

У багатомітному минулому українського народу є чимало явищ і подій, що міцно вкарбувалися в його історичну пам'ять, викликаючи в наступних поколіннях почуття прикраси та суму. Однією з таких трагічних смуг був період нацистської окупації 1941-1944 рр. Запровадивши на теренах України безпрецедентний за жорстокістю окупаційний режим, загарбники поставили за мету перетворити її на "німецький життєвий простір", по суті - колонію третього рейху.

Слід наголосити: окупаційний режим завойовників на території СРСР, зокрема України, відзначався особливою жорстокістю та расистською зверхністю щодо місцевого населення - адже ця земля мала стати "німецькою Індією", а самі українці - тубільцями, рабами колонізаторів.

І, щоб досягти своєї мети, загарбники перетворювали українську землю на об'єкт тотального грабунку, жорстокого уярмлення й нищення населення. Не буде перебільшенням твердити, що з усіх країн, окупованих Німеччиною під час Другої світової війни, Україна постраждала найбільше. Людські втрати від окупації становили 5 625 тис. цивільного населення та військовополонених таборів, розташованих на її території. Зазнала значного руйнування економіка, було сплюндровано культурні надбання.

На жаль, обширна й багатоаспектна тема становища, в якому опинився український народ під час ворожої окупації, внаслідок злодіянь нацистів, в силу ряду об'єктивних та суб'єктивних обставин залишається на сьогодні, попри наявність багатьох документальних джерел та відсутність обмежень щодо користування ними, розробленою вкрай незадовільно. Між тим, означена тематика за повоєнні десятиріччя не тільки не втратила, але й набула додаткової актуальності, перетворившись із суто наукової на науково-політичну, життєво назрілу. Це спричинено й тим, що зрештою, після багаторічних зволікань, активізувалася проблема компенсацій Федеративною Республікою Німеччиною жертвам нацистського геноциду й каторжної підневільної праці ("трудового полону"). І тут сповна далася взнаки відсутність належної, надійної науково-інформаційної бази. За умови, коли історія нацистського грабунку в Україні, здавалося б, оповита туманом забуття, обставини, пов'язані з вирішенням проблеми виплат відшкодувань жертвам фашизму, як і проблеми "нацистського золота", примусила вже на урядовому рівні ставити перед науковцями й архівістами завдання поглибленого історичного вивчення й аналізу періоду окупації України третім рейхом.

Саме з позиції державних інтересів слід оцінити вихід у світ довідника про табори, тюрми й гетто на території України в 1941-1944 рр.

У рецензованому виданні враховано насущні проблеми державних органів у проведенні компенсаційних виплат жертвам нацизму. Водночас вказане видання може стати в нагоді й у науково-дослідницькій роботі. Щоправда, наближенню його до повновагомий наукової праці, розрахованої не тільки на утилітарні потреби, а й на запити широкого читача,

сприяла б наявність у ній змістовного нарису про нацистський окупаційний режим та геноцид, заподіяний окупантами. Але такого нарису в довіднику, на жаль, немає.

Відмітна особливість рецензованої праці - її колективний характер. Довідник є, по суті, першою вдалою спробою видання такого роду. До праці долучилися працівники всіх центральних та обласних державних архівів України, а також Держархіву Російської Федерації, Федерального архіву в Берліні та Федеративного військового архіву у Фрайбурзі. Упорядкувала ці матеріали в єдину продуману систему, побудовану на наукових засадах, а також написала передмову, що орієнтує читача у ході користування довідником, кандидат історичних наук М. Г. Дубик.

Без великих перебільшень можна віднести рецензовану працю до найдосконаліших видань довідниково-допоміжного характеру. При її підготовці використано практично всі відомі документи окупаційних органів, що зберігаються у вітчизняних архівах. Широко залучені матеріали Надзвичайної державної комісії з розслідування злочинів німецьких загарбників на окупованій території колишнього СРСР. У пригоді стали й праці довідкового характеру, підготовлені німецькими архівознавцями, а також Каталог Міжнародної пошукової служби.

У чому ж полягає цінність рецензованого видання? По-перше, дослідники періоду нацистської окупації й усі, кого цікавить ця тема, завдяки концентрації найрізноманітніших вірогідних і максимально повних документальних даних (загалом використано 111 фондів 29 архівів), отримали найточніші дані про кількість таборів військовополонених, в'язнів тюрем, гетто, робочих виправних таборів. Дані довідника можна вважати найбільш вірогідними, оскільки отримано їх одночасно з кількох достовірних джерел. До того ж, вони суттєво корегують цифри, що фігурували в літературі до останнього часу. Так, кількість гетто, за довідником, становить 304. До цієї цифри слід додати й 78 таборів примусової праці для євреїв. Таборів військовополонених зафіксовано 242 тощо. Важливість цих уточнень впливає хоча б з того, що в літературі фігурують лише 50 гетто і 180 таборів військовополонених.

По-друге, каталогізовані відомості уможливають комплексний аналіз, класифікацію кожного окремого табору, гетто, тюремного закладу тощо. Можна вважати, що завдяки даним довідника стає можливим ґрунтовне наукове дослідження теми нацистського терору як в Україні загалом, так і в її окремих регіонах, оскільки посібник складено за територіальною ознакою.

По-третє, поява довідника про табори, тюрми та гетто нагадує про невикористані можливості подібного жанру архівно-видавничої діяльності. Аналогічні посібники могли б бути корисними при поглибленому дослідженні магістральної проблематики історії України періоду Другої світової війни. Науково-практичне значення, подібно до рецензованої праці, мав би, приміром, довідник про цінності культури й історичні пам'ятки, вивезені окупантами з українських музеїв та картинних галерей. Важливими як для істориків, так і для широкого читача могли б бути довідники та путівники про пам'ятні місця битв та великих операцій на території України в 1941-1944 рр., так само, як і реєстр найбільших бойових операцій радянських партизанів і повстанців УПА і т. ін.

Заслуговує на високу оцінку не лише дослідницька, а й видавнича культура рецензованої праці. Довідник видано двома мовами - українською та німецькою, що вже само по собі є певним внеском у процес європеїзації українського архівознавства. Приємне враження справляють додатки: покажчики по категоріях місць ув'язнення та географічний, перелік використаних архівних фондів - усе це допомагає користуватися довідником.

Нова праця українських науковців є своєчасною і потрібною в діяльності установ, причетних до досліджень з історії, так само як і для забезпечення законних прав та інтересів громадян України.

¹Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941-1944) / Упор. М. Г. Дубик. Державний комітет архівів України. Український національний фонд "Взаєморозуміння і примирення". - К., 2000. - 304 с.